

Тетяна Куценко
ORCID iD 0000-0001-8726-8154

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри наукових основ управління,
Харківський національний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Алчевських, 29, м. Харків 61002, Україна
work.ukr20@gmail.com

РОЗВИТОК КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено вдосконаленню конфліктологічної компетенції вчителів у системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти. Визначено напрями розвитку конфліктологічної компетенції вчителів з урахуванням готовності педагогів до професійно-конфліктологічної діяльності: для досвідчених учителів у процесі самоосвітньої роботи; для педагогів-початківців під час упровадження спецсемінару «Основи педагогічної конфліктології». Уточнено основні критерії (мотиваційний, когнітивний, процесуально-діяльнісний) та показники (позитивне ставлення й усвідомлення доцільності набуття конфліктологічної компетенції, повнота конфліктологічних знань, сформованість конфліктологічних умінь – діагностичних, комунікативних, регулятивних, прогностичних, рефлексивних) сформованості конфліктологічної компетенції вчителя.

Ключові слова: *заклади загальної середньої освіти, конфліктологічна компетенція, система методичної роботи, учитель.*

© Куценко Т., 2020 р.

<https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.1.4>

Вступ. Сучасні тенденції розвитку українського суспільства, втілення в життя Концепції «Нова українська школа» потребують підвищення якості підготовки та перепідготовки вчителя. Адже вмотивований учитель має стати агентом змін, ключовою фігурою функціонування Нової української школи на засадах дитиноцентризму й особистісно-зорієнтованої моделі освіти, партнерської взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками.

Куценко Т., 2020 р.

Однією зі складових професійно-педагогічної компетентності вчителя є конфліктологічна компетенція, що передбачає здатність учителя ефективно взаємодіяти в системах «людина-людина», «людина-колектив», досягати консенсусу, передбачати, запобігати та конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, що виникають в освітньому процесі, на засадах гуманності, толерантності, відповідальності.

У зв'язку з цим актуалізується проблема підвищення кваліфікації вчителів і розвитку їхньої конфліктологічної компетенції.

Як свідчить аналіз наукових джерел, проблема формування конфліктологічної компетенції вчителів досліджується в психолого-педагогічній науці, зокрема А. Лукашенком (2006) обґрунтовано структуру та компоненти конфліктологічної компетенції вчителя, визначено умови ефективності її формування, а саме: опора як на власний досвід особистості, так і на аналіз досвіду інших; організація співробітництва у процесі діалогових форм спілкування при цілеспрямованому педагогічному керівництві (с. 8–9).

Частково предмет дослідження відображено у працях, присвячених таким питанням, як: теоретико-методологічні засади дослідження проблеми конфліктів у педагогіці (Іонова О. М., 2015) та загальні основи педагогічної конфліктології (Галузьяк В. М., Холковська І. Л., 2015); управління педагогічними конфліктами (Антонов Г. В., Іонова О. М., 2005); розкриття суті конфліктів у шкільних колективах, причин їх виникнення, шляхів запобігання й розв'язання (Анцупов А. Я., 2003; Клименских М. В., Ершова І. А., 2015); конфліктологічна підготовка майбутніх учителів (Антонов Г. В., 2006) тощо.

Водночас питання розвитку конфліктологічної компетенції вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти не отримали цілеспрямованого осмислення.

Мета статті – удосконалення конфліктологічної компетенції вчителів закладів загальної середньої освіти.

Завдання статті: визначити напрями розвитку конфліктологічної компетенції вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти; уточнити критерії та показники сформованості конфліктологічної компетенції вчителя.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Конфліктологічна компетенція вчителя у проведеному дослідженні визначається як інтегроване особистісне утворення, яке відображає його теоретичну та практичну готовність до здійснення діяльності із запобігання й подолання конфліктів. Структура конфліктологічної компетенції вчителя включає усвідомлення важливості вдосконалення діяльності в галузі педагогічної конфліктології, засвоєння свідомих або інтуїтивних знань про конфлікти, їх значення, функції, наслідки, а також володіння вміннями здійснення діяльності із запобігання і подолання конфліктів у взаємодії й спілкуванні з іншими людьми.

Із метою визначення напрямів забезпечення готовності вчителів до здійснення діяльності зі запобігання й подолання конфліктів проведено аналіз потенційних можливостей системи методичної роботи закладів загальної середньої освіти як сукупності взаємопов'язаних педагогічних дій і методичних заходів, спрямованих на поширення та засвоєння передового педагогічного досвіду, організацію співпраці педагогічних працівників на різних адміністративних рівнях, досягнення високого рівня навченості, вихованості, розвиненості учнів (Куценко Т.В., 2016).

Підсистеми методичної роботи (структура, функції, зміст, принципи, прийоми, методи, форми методичної роботи, педагогічні технології, умови, засоби, моніторинг, критерії ефективності) мають бути підпорядковані її меті – удосконаленню конфліктологічної компетенції вчителів і забезпеченні самопізнання, саморозвитку та розкриттю власного потенціалу вчителів на творчому рівні. З огляду на це методична робота активізує потреби професійної самореалізації вчителів, оскільки завдяки їй поширюється передовий педагогічний досвід, відбувається співпраця й обмін творчими здобутками, формуються партнерські, ділові відносини між учителями, здійснюється зворотний зв'язок між запланованими завданнями та результатами педагогічної взаємодії.

Визначення напрямів розвитку конфліктологічної компетенції вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти вимагає врахування готовності педагогів до професійної діяльності. За рівнем професійної компетентності вчителів було віднесено до двох основних груп: перша група включала молодих педагогів, які мали стаж роботи в школі до 5 років, характеризувалися обмеженим або інтуїтивним професійним досвідом, наявністю переважно емпіричних, поверхових конфліктологічних знань, нерозвинених умінь поведінки в конфліктах; другу групу утворили більш досвідчені вчителі, зі стажем роботи понад 5 років; вони, як правило, володіли певними знаннями й уміннями запобігання і подолання конфліктів.

Розвитку спрямованості вчителів обох виділених груп на вдосконалення конфліктологічної діяльності сприяло: змістовне проведення шкільних заходів (інструктивно-методичних нарад при директорі закладу, індивідуальних і групових бесід, засідань творчих мобільних груп, науково-практичних конференцій, семінарів-практикумів, педагогічних читань, ярмарок педагогічних ідей) за конфліктологічною тематикою; постійне оновлення джерел психолого-педагогічних знань і досвіду (нормативно-правові, інструктивно-рекомендаційні документи щодо реалізації гуманістичної функції загальної середньої освіти; періодична педагогічна преса, науково-методичні матеріали, електронна база даних діяльності закладів загальної середньої освіти, анотовані каталоги авторських програм та освітніх технологій у галузі педагогічної конфліктології тощо); ознайомлення вчителів із носіями педагогічного досвіду із запобігання й подолання конфліктів тощо.

Цілеспрямоване формування конфліктологічної компетенції вчителів вимагало конкретної відповідної роботи в кожній із виявлених груп учителів. Так, для вчителів другої групи системостворювальною була самостійна робота з поглиблення і розвитку конфліктологічних знань і вмінь. Самоосвіті вчителів сприяло систематичне пояснення педагогам ролі самоосвітньої роботи для вдосконалення конфліктологічної діяльності, індивідуальні бесіди про основні напрями самоосвіти,

проведення циклів лекцій, семінарів із питань самоосвіти, стимулювання найбільш підготовлених учителів до науково-дослідницької роботи тощо.

Психологами надавалися рекомендації та допомога в оволодінні вчителями вміннями самопроектування (тренінг «Педагогічне цілепокладання» з використанням індивідуальних завдань і вправ на постановку й досягнення цілей самоосвіти), складанні програми самоосвітньої роботи (перелік літератури для опрацювання; форми, терміни та передбачувані результати – підготовка звіту або доповіді, опис досвіду тощо). Самоосвітня робота передбачала також добір педагогічних ситуацій конфліктологічного характеру в науково-методичних джерелах та з власного досвіду, ведення щоденника «Самоосвітній маршрут учителя», що загалом уможливлювало підвищення рівня аналізу та прогнозу проблем запобігання й розв’язання конфліктів в освітньому процесі, розвиток здатності педагога до реалізації конфліктологічної діяльності.

Для педагогів першої групи було запропоновано розроблений автором постійно діючий психолого-педагогічний спецсеминар «Основи педагогічної конфліктології» із використанням форм і методів навчання, орієнтованих на активізацію освітньо-пізнавальних дій, розвиток самостійності, творчості вчителів, а саме:

- лекції та семінари у формі діалогу з аудиторією, наведення цікавих фактів і статистичних даних, інтелектуальних розминок, сократичних бесід, мозкової атаки, круглого столу тощо, що сприяло формуванню пізнавального інтересу до питань урегулювання конфліктів у педагогічній діяльності;

- ділові та рольові ігри для моделювання професійної діяльності, програвання можливих конфліктних ситуацій у взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами;

- тренінгові та тестові методики (розвиток емпатії, самокорекція поведінки, самооцінка конфліктності, раціональна поведінка і спілкування в конфлікті тощо), що сприяло розвитку в педагогів навичок ефективного спілкування і раціональної поведінки в конфлікті, формуванню в них умінь управляти своєю поведінкою у складних і критичних ситуаціях соціальної взаємодії;

- аналіз інцидентів і конфліктів, що реально виникали в педагогів у різних життєвих обставинах, а також розв’язання спеціально розроблених педагогічних

ситуацій і завдань, які стосувалися різного роду міжособистісних взаємин в освітньому процесі й у вирішенні яких педагог ставився в різні позиції (учителя, учня, батьків, спостерігача та ін.), що спрямовувало вчителів на самостійний пошук оптимальних способів поведінки педагога у взаєминах з іншими учасниками освітнього процесу, забезпечувало оволодіння ними конфліктологічними вміннями;

– робота з власною біографією, яка дозволяла вчителю через самопізнання встановлювати певні закономірності свого життєвого шляху, переглядати деякі стосунки з оточенням, особливо напружені, й приводити їх у збалансований стан, що сприяло набуттю внутрішньої впевненості, розвитку здатності самооцінювання, самоаналізу та саморефлексії.

Як важливій ланці формування в учителів готовності до здійснення діяльності із запобігання і подолання конфліктів значна увага приділялася самостійному розв'язанню цільових завдань, зокрема: проведення спостереження за взаємодією вчителя з учнями, учнів між собою; виявлення особливостей спілкування лідерів і аутсайдерів серед школярів; складання психолого-педагогічної характеристики учня з урахуванням особливостей його взаємодії й спілкування з оточенням; анкетування вчителів із метою вивчення стилів спілкування, впливу педагога на психоемоційний клімат у класі; фіксування під час відвідувань уроків «емпатійних» і «неемпатійних» реплік учителя, «конфліктогенних зон» у класі; проведення бесід з учнями з урахуванням розв'язання завдань організації безконфліктного спілкування тощо.

Із метою виявлення зрушень, які відбувалися в учителів, на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури, спостережень за професійною й освітньою діяльністю педагогів, самооцінок учителів, експертних оцінок уточнено основні критерії та показники, що відображають суттєві характеристики сформованості конфліктологічної компетенції вчителів, а саме: мотиваційний критерій (позитивне ставлення й усвідомлення доцільності набуття конфліктологічної компетенції), когнітивний критерій (повнота конфліктологічних знань) та процесуально-діяльнісний критерій – сформованість конфліктологічних умінь. Так, спільними для

здійснення діяльності із запобігання і подолання конфліктів є сформованість комунікативних (уміння ведення діалогу, орієнтуючись на правила безконфліктного спілкування, особливості й емоційний стан співбесідника) і рефлексивних (аналіз і корекція власної поведінки) умінь. Конструктивне розв'язання конфлікту потребує також розвиненості таких умінь, як діагностичні (адекватний аналіз конфліктної ситуації, чітке визначення вихідних параметрів конфлікту, його причин, учасників, їхніх особливостей, мотивів, намірів), прогностичні (обґрунтований прогноз розвитку подій у конфлікті), регулятивні (спроможність вжити ефективні методи розв'язання конфлікту).

Залежно від прояву сукупності показників сформованість конфліктологічної компетенції вчителя диференціюється на рівні:

- високий рівень – характеризується тим, що вчителі усвідомлюють необхідність запобігання й подолання конфліктів, мають чіткі уявлення про сутність конфлікту, його функції, позитивні й негативні наслідки, знають про роль і значення спілкування у взаємодії людей; досконало володіють уміннями, що перешкоджають виникненню конфлікту та сприяють його розв'язанню, насамперед, вдало організовують спілкування з іншими людьми. Педагогічним діям притаманні нестандартність, самокритичність, виявлення витримки, терпіння;

- достатній рівень – передбачає ситуативність в усвідомленні вчителями доцільності організації діяльності із запобігання і розв'язання конфліктів. Учителі мають необхідні конфліктологічні знання, частково володіють конфліктологічними вміннями. Розв'язуючи певні педагогічні ситуації та конфлікти, вони переважно діють за аналогією, копіюючи способи дій інших. Як правило, виявляють витримку, терпіння;

- низький рівень – учителі не усвідомлюють необхідності організації цілеспрямованої діяльності із запобігання і подолання конфліктів, мають недостатній рівень знань. Володіють деякими вміннями організації безконфліктної взаємодії, що базуються на життєвому досвіді. Пошук способів розв'язання конфліктних ситуацій здійснюється методом випробувань і помилок, здебільше

педагоги діють інтуїтивно. Часто виявляють невміння керувати своєю поведінкою, нетерпіння.

Висновки. Обґрунтовано напрями розвитку конфліктологічної компетенції вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти, а саме: для досвідчених учителів у процесі самоосвітньої роботи; для педагогів-початківців під час упровадження спецсемінару «Основи педагогічної конфліктології».

Уточнено основні критерії (мотиваційний, когнітивний, процесуально-діяльнісний) та показники (позитивне ставлення й усвідомлення доцільності набуття конфліктологічної компетенції, повнота конфліктологічних знань, сформованість конфліктологічних умінь – діагностичних, комунікативних, регулятивних, прогностичних, рефлексивних) сформованості конфліктологічної компетенції вчителя.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективу її дослідження вбачаємо в експериментальній перевірці визначених напрямів розвитку конфліктологічної компетенції вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти.

Література

- Антонов Г. В. Педагогічні засади запобігання і розв’язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. педаг. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2006. 20 с.
- Антонов Г. В., Іонова О. М. Управління педагогічними конфліктами: методи діагностики конфліктів. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* : зб. наук. пр. Харків : ХДПУ імені Г.С.Сковороди, 2005. Вип. 23. С.3–13.
- Анцупов А. Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе. М. : Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 208 с.
- Галузяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна конфліктологія : навч. пос. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 208 с.
- Іонова О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми конфліктів у педагогіці. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. Луганськ : СЛУ, 2005. Вип. 2(8). С.72–85.

- Клименских М. В. Ершова И. А. Педагогические конфликты в школе : учеб. пос. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. 76 с.
- Куценко Т. В. Система методичної роботи загальноосвітніх навчальних закладів як засіб стимулювання професійної самореалізації вчителів. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : ХДУ. 2016. Вип. LXX. Т.2. С.78–82.
- Лукашенко А. О. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. ... канд. педаг. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2006. 20 с.

References

- Antonov, G. V. (2006). Pedagogichni zasady zapobihannia i rozviazannia konfliktiv u navchalno-vyhovnomu seredovyshchi vyshchoho navchalnoho zakladu [Pedagogical Foundation of Conflict Prevention and Settling in Educational Environment of Higher Educational Establishment]: Extended abstract of Candidate's thesis: 13.00.04. Kharkiv, 20.
- Antonov, G. V. & Ionova, O. M. (2005). Upravlinnia pedagogichnymy konfliktamy: metody diagnostyky konfliktiv [Management of pedagogical conflicts: methods of diagnosis of conflicts]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty*, 23, 3–13.
- Antsupov, A. Ya. (2003). *Profilaktika konfliktov v shkolnom kollektive* [Conflict prevention in school team]. Moscow : Human. izd. tsentr VLADOS, 208.
- Galuziak V. M., Holkovska I. L. (2015). *Pedagogichna konfliktolohiia* [Pedagogical conflictology]. Vinnytsia : TOV "Nilan LTD", 208.
- Ionova, O. M. (2005). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia problemy konfliktiv u pedahohitsi [Theoretical-methodological fundamentals of studying the problem of conflicts in Pedagogy]. *Duhovnist osobystosti: metodologiya, teorii i praktyka*, 2(8), 72–85.
- Klimenskih, M. V. & Yershova. I. A. (2015). *Pedagogicheskiye konflikty v shkole* [Pedagogical conflicts in school]. Yekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 76.
- Kutsenko, T. V. (2016). Systema metodychnoi roboty zahalnoosvitnih navchalnyh zakladiv iak zasib stymuliuvannia profesiynoi samorealizatsii vchyteliv [The system of methodical work of secondary schools as a means of stimulating the professional realization of teachers]. *Pedagogichni nauky*, 70 (2), 78–82.
- Lukashenko, A. O. (2006). Pedagogichni umovy formuvannia konfliktolohichnoi kompetentnosti vchytelia zahalnoosvitnioho navchalnoho zakladu [The Pedagogical Conditions of General Educational Establishment Teacher's Conflict Competency Formation]: Extended abstract of Candidate's thesis: 13.00.04. Kharkiv, 20.

РАЗВИТИЕ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЯ В СИСТЕМЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Татьяна Куценко, кандидат педагогических наук,
доцент кафедры научных основ управления,
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды, ул. Алчевских, 29, Харьков 61002, Украина,
work.ukr20@gmail.com

Статья посвящена совершенствованию конфликтологической компетенции учителей в системе методической работы учреждений общего среднего образования. Определены направления развития конфликтологической компетенции учителей с учетом готовности педагогов к профессионально-конфликтологической деятельности: для опытных учителей в процессе самообразовательной работы; для начинающих педагогов во время проведения спецсеминара «Основы педагогической конфликтологии». Уточнены критерии (мотивационный, когнитивный, процессуально-деятельностный) и показатели (положительное отношение и осознание целесообразности приобретения конфликтологической компетенции, полнота конфликтологических знаний, сформированность конфликтологических умений – диагностических, коммуникативных, регулятивных, прогностических, рефлексивных) сформированности конфликтологической компетенции учителя.

Ключевые слова: конфликтологическая компетенция, система методической работы, учитель, учреждения общего среднего образования.

DEVELOPMENT OF TEACHER'S CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF METHODOICAL WORK OF GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Tetiana Kutsenko, PhD (Pedagogy),
Associate Professor of Department of Scientific Fundamentals of Management,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
29 Alchevskyyh St., 61002 Kharkiv, Ukraine, work.ukr20@gmail.com

The aim of the article is to improve teachers' conflictological competence in the system of methodical work of institutions of general secondary education. The tasks of the article are to determine the directions of development of teacher's conflictological competence and to clarify the criteria and indicators of formation of teacher's conflictological competence.

The directions of development of teacher's conflictological competence have been presented, taking into account teachers' readiness for conflictological activity. They have meant independent work for experienced teachers and introduction of special seminar

“Fundamentals of Pedagogical Conflictology” for beginner teachers. The special seminar has included the use of educational forms and methods aimed at activation of educational-cognitive actions, development of learning independence and creativity of teachers. It has meant the use of lectures and seminars in the form of a dialogue with audience, business and role-playing games, training and testing methods, analysis of incidents and conflicts, work with own biography etc.

The main criteria and indicators of formation of teacher's conflictological competence have been clarified. They are motivational, cognitive and procedural-activity criteria. The motivational criterion included positive attitude and awareness of expediency of acquiring conflictological competence. The cognitive criterion meant completeness of conflictological knowledge. The procedural-activity criterion included the formation of conflictological skills. The main skills are diagnostic (adequate analysis on conflict situation, clear definition of the initial parameters of conflict, the causes of conflict, its participations and their peculiarities, motives and intentions), communicative (ability to engage in dialogue, focusing on the rules of conflict-free communication, peculiarities and emotional state of an interlocutor), regulatory (ability to use effective methods for solving the conflict), prognostic (substantiated prognosis of conflict developments) and reflexive (analysis and correction of own behaviour).

Keywords: *conflictological competence, general secondary educational institutions, system of methodical work, teacher.*

Стаття надійшла до редакції 03.12.2019

Прийнято до друку 27.02.2020